

SELÇUKLU İMPARATORLUĞUNUN DÜŞÜŞÜ

Mevlevi Fadıl Senaullah (2020), çev. İlhan Aslan, İstanbul: Post Yayınları, 126 s.,
ISBN- 978-605-768-22-77

Zafer SARAÇ*

Selçuklular tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren hızlı bir yükselişle Türk tarihinin en büyük imparatorluklarından birisi haline gelmişlerdir. Yerleştikleri stratejik bölge itibarıyla geniş bir coğrafyaya intişar eden Selçuklu devleti; tarihin seyrine kalıcı etkiler bırakacak derecede ehemmiyet arz eden yapıya sahiptir. Selçuklu'nun yükselişindeki dinamikler kadar düşüşünün tarihi etkileri de bu açıdan fazlasıyla önemlidir. Selçukluların çöküş ve düşüş dönemlerini inceleyen pek fazla eser olmasa da bilim dünyasında Türk tarihi için bu meşum olayı inceleyen tarihçiler yok değildir. Mevlevi Fadıl Senaullah'ın "Selçuklu İmparatorluğu'nun Düşüşü"

* Tarihçi, Yazar, zafer.sarac@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8698-6549>

isimli eseri bu açıdan bilim dünyası için müstesna bir kazanç olmuştur.

Selçuklu tarihi şüphesiz ki Türk tarihinin altın halkalarından birisidir. Fakat Selçukluların İslam'ı benimsemesi, yayıldıkları coğrafyada birden fazla etnik unsurun tarihine dolaylı ya da doğrudan etki etmesi, onların sadece Türk tarihinin değil, dünya tarihinin de kadim unsurlarından birisi haline gelmelerini sağlamıştır. Bundan dolayı Selçuklu tarihi ile ilgili hadiseler Batılı ve Doğulu birçok bilim adamının ilgisini çekmiştir. Araştırmacılar ürettikleri eserler vasıtasıyla kendi dini ve milli tarihlerine ışık tutarlarken, dolaylı olarak Türk tarihini de aydınlatmışlardır. Bu nedenle yabancı bilim adamlarının Selçuklu tarihi hakkında yazdıkları tarihi malumatımızın zenginleşmesi açısından fazlasıyla mühimdir. Fakat dünyada Selçuklularla ilgili yayımlanan literatürün ülkemize tam manasıyla aktarıldığını söylemek güçtür. İlmi kendisine yegâne meşgale eden bazı bilim adamlarının çabaları ise Selçuklu tarihine ait eserlerin kaynak dilden Türkçeye aktarılmasının önünü açmıştır. Türk akademik camiasının velud kalemlerinden İlhan Aslan örnek bir çabayla Senaullah'ın bahsimize konu olan eserini açık, yalın ve güzel bir Türkçeyle dilimize kazandırmıştır.

Öncelikle yazar Senaullah'ın eserinin bir akademik tez hüviyetini taşıdığını belirtmek gerekir. Bu tez meşhur Oryantalist H.A.R. Gibb'in nezaretinde Londra Üniversitesinde sunulmuştur. Senaullah Müslüman bir bilim adamı olmasına karşın eserini -Batılı bir üniversiteye mensubiyetinden dolayı- bilimsel manada Batılı bir metodolojiyle kaleme almıştır. Eserin ilk aşamada dikkat çeken özelliği ise özgün bir yöneliminin olduğu gerçeğidir. Selçuklular hakkında çok şey yazılmış olmasına karşın özele indirgenmiş mevzularda- tarihi zenginlikleri dikkate alındığında- pek fazla eser verildiği söylenemez. Misal Selçuklu yönetim erki üzerinde etkili olan mekanizmaların-ki her birinin ayrı bir önemi haizdir- pek fazla incelemeye tabi tutulduğunu söylemek güçtür. Oysaki bir devletin devamiyetini sağlayan iç teamüllerine her açıdan ışık tutulması gerekir. Bu açıdan Senaullah'ın tarihi olayların üzerindeki politik mekanizmaların işleyişini yansıtmayı amaç edindiği savunulabilir. Siyasi erkin almış olduğu kararın peşinden gelecek birçok olayı doğrudan etkilediği düşünülecek olursa; Senaullah'ın Selçuklu tarihi hakkında önemli çıkarımlarda bulunmasını beklemek şaşırtıcı olmaz.

Eser kabaca iki ana bölümden oluşmasına rağmen giriş kısmının çok iyi bir şekilde rehber görevi gördüğünü söylemek gerekir. Kitabın girişindeki Denison Ross'un kaleme aldığı sunuş yazısının birçok açıdan kitabın içeriğine ışık tuttuğu malumdur. Bununla birlikte tarihin iki önemli bileşeni zaman ve kaynak

Senaullah'ın ayrı bölümlerinde kendisine yer bulmuştur. Kronolojiyi bin yıl öncesinin eserlerindeki gibi kullanmayı uygun gören Senaullah, tarih ve olay bağlamında vakaları okurlarına aktarmıştır. Örneğin, 1092 yılından 1117 yılına kadar önemli olaylar, yıl yıl tasnif edilerek sunulmuştur. Bunun dışında kullanılan kaynaklar, tenkitli bir şekilde, eserin başında kısa açıklamalarla tanıtılmıştır. Yazarın bu yardımcı tutumunun ilerleyen sayfalarda çok işe yarayacağını tahmin etmek güç değildir.

İlk bölümün birinci kısmında fazlasıyla özel bir konuya değinen Senaullah hanedandaki kadınların yönetim erki üzerindeki etkilerini politik yaklaşımla dillendirmektedir. Malum Ortaçağ'da siyasi bir tutumla hanedanlar arasında evlilikler yaparak denge politikası yürüten devletler düşünüldüğünde kadının misyonunun bundan fazlası olmadığı zannı okuyucunun zihninde oluşabilir. Fakat Senaullah konuya getirdiği yorumuyla kadının siyasi mekanizmadaki yerinin hiç de o kadar basit olmadığını kanıtlar. Zira Selçuklu kadınları yönetimin üzerinde güçlü bir etkiyle muzaffer kararlar alır. Yazarın Selçuklu'nun çöküşünde bu faktörün etkisini belirtmesi ise; dönemi itibarıyla belki Selçuklu tarihi açısından pek söylenegelen bir şey değildir. Özellikle Sultan Melikşah'ın ölümü sonrası iç savaşın en önemli figürünün kadın olduğunu belirtmesi (s. 32) konuya özgün bir bakış açısının olduğunu kanıtlamaktadır.

Senaullah'ın özgün yaklaşımları hanedandaki kadın hususuna getirdiği yaklaşımla son bulmamaktadır. Ayrıca yazar yönetim mekanizmasının güçlü ayaklarını ayrı başlıklar altında değerlendirilmektedir. Özellikle Senaullah Selçuklu yönetim erkinin emirlerle, hilafetle ve bölgesel güç odaklarıyla ilişkilerini anlatırken, klasik yaklaşımla temaslara basitçe tabi- metbu ilişkisi açısından baktığını söylemek güçtür. Bazen tarih anlatılarında olaylar dile getirilirken, tabi-metbu hadisesi detaya inilmeksizin fazlasıyla sathi ele alınabilmesine karşın; Senaullah'ın çöküşün iç dinamiklerine vurgu yaptığı anlatısında değindiği ilişkiler ağı fazlasıyla özgün yorumlar içermektedir. Özellikle Selçuklu iç bürokrasisi ve askeri makamları arasındaki güç mücadelesinin örneklerle çok evla şekilde dile getirildiği görülmektedir. Misal Selçuklu- Hilafet ilişkilerinde köklü Bağdat bürokratik yönetimine Nizam'ül-mülk gibi vezirlerle uyum sağlama çabası içinde oldukları belirtilen Selçuklular, fazlasıyla bozkırlı bir kavim olarak nitelendirilir. Böylelikle Nizam'ül-mülk'ün kaybının devletin çöküşüne sebep olduğu, mütalaasına ulaşılır. Senaullah'ın bu tutumu her ne kadar indirgemeci bir yaklaşım olarak görülse de belki çöküşün bir merhalesi olarak tartışılabilir. Yine yazarın çöküşün belirli bir ayağı olarak eserinde yer verdiği, Bâtıniler mevzuu birçok esere göre yerinde tespitlerle ve

zengin örneklerle iyi bir şekilde yorumlanmıştır. Etkisi yadsınamayacak ekonomik etmenler ise; yazarın Ortaçağ ekonomisine hâkimiyetini ispatlar tarzda iyi bir şekilde kaleme alınmıştır.

Eserin ikinci bölümü ise; tamamen siyasi tarih incelemesi şeklinde sunulmuştur. Melikşah'ın oğulları Berkyaruk ve Muhammed'in dönemleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Esasında yazarın bu tasnifi eserin anlaşılması açısından çok yararlıdır. Yazar ilk bölümle tezini sunarken, ikinci bölümle adeta söylediklerini tescil etmek yoluna gitmiştir. Bu yaklaşım eserde savunulan tezlerin tarihi perspektif açısından geniş bir şekilde bağlamına oturmasına neden olmuştur. Yapılan analizlerin yer yer siyasi bir dönüm noktası şeklinde sunulması; küçük tarihi olay anlatılarının büyük olayların tetikleyicisi olduğu gerçeğinin, okurun dimağında zuhur etmesine neden olmuştur. Bu anlamda yazarın yoğun bir siyasi anlatı yerine önemli vakalara odaklandığı savunulabilir. Kendi tezlerini destekleyici olayların ön plana çıkarılması; az da olsa yazılanlardan fark edilir. Yani kısacası eserin ilk kısmının teorik, ikinci kısmının pratik bir bakış açısını yansıttığı tespiti kolaylıkla yapılabilir.

Eserde zengin bir kaynakçanın kullanıldığı yazarın kaynakça sunumuyla fark edilmektedir. Dönemin önemli eserlerini yazan Gazali, Ravendi, Beyhaki, İbn'ül-esir, Sıbt ibn'ül Cevzi, Kalanisi, İbn-i Haldun gibi isimler kaynakçada kendisine yer bulmasına karşın; kıyıda köşede kalmış, çok fazla kullanılmayan, önemi keşfedilmemiş eserler de anlatıda kendisine yer bulmuştur. Yazarın eseri meydana getirirken yoğun ve titiz çalışmasını kanıtlayan bu tip eserler ise Selçuklu tarihinin kaynakçasının zannedildiğinden daha zengin olduğunu göstermektedir.

Sonuçta, eserin Selçuklu tarihi için önemi tartışılmazdır. Özellikle devletlerin çöküş dinamiklerinde benzer reaksiyonlar arayanlar için sunulan tespitlerin geçerliliği merak konusudur. Bir devleti yıkıma götüren faktörlerin çokluğu genel tespitler yapmanın önünü tıkamasına rağmen; Senaullah'ın ikna gücünün yüksek olduğunu kabul etmek pek yanlış olmasa gerek... Ayrıca Senaullah sadece bir tezi savunmaz; o tezi savunurken bilgiyi de azami derecede verir. Bu açıdan bakıldığında eserin doygun olduğu gözden kaçmaz. Satır aralarına sıkışmış bilgiler eserin yazıldığı 1934 yılı için fazlasıyla çarpıcıdır (ki halen öyle olduğunu savunmak pek yanlış olmaz). Ek olarak yazar da eseri konusunda fazlasıyla iddialı olup, Selçuklu'nun çöküş tarihinin yazılmadığını savunur. Lafın özü Türk tarihine yapılan bu eşsiz katkıları gözden kaçırmamak adına bu tip eserlerin daha çok tercüme edilmesinin tarih ve kültürümüze müstesna katkılar yapacağı açıktır.